

Sa'd b. Ebû Vakkâs Kûfe'yi kurarken Nizârî kabilelerini şehrin merkez camisinin batı tarafına yerleştirmişti. İlk zamanlarda Yemen kabilelerinin ağırlıkta olduğu Kûfe'deki Kuzey Arapları'nın yaşadığı mahallelerin tamamı Nizâr adıyla biliniyordu ve Abbâsîler döneminde de Kuzey Arapları bu adla anılıyordu. İbn Abdülber en-Nemerî de bütün Adnânîler'in Benî Nizâr adıyla anıldığını kaydeder (*el-İnbâh*, s. 36).

İslâmiyet'in kabile asabiyetini yasaklamasına rağmen erken çağlardan itibaren görülen Kahtânî-Adnânî mücadelesine İslâm sonrasında da rastlanmaktadır. Emevîler devrinde Kuzey ve Güney Arapları arasında meydana gelen ve Mercirâhit savaşının ardından gittikçe yoğunlaşan çatışmalarda Adnân adı nâdiren duyulurken Nizâr Yemen, Ezd ve Kahtân adlarının mukabili olarak kullanılmakta, Kays'a karşı da Nizâr ve onun yanında Mead ve Mudar'ın kullanıldığı görülmektedir. İki grup arasında meydana gelen bu mücadeleler neticesinde Emevîler'e ve Abbâsîler'e yönelik çok sayıda ayaklanma olmuş, çeşitli dinî ve siyasî karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Nizâr b. Mead'dan başka bu adı taşıyan iki kabile daha vardır; bunlar Kahtânîler'in kolu Nizâr b. Enmâr ile Kureyş'in kolu Nizâr b. Muays'tır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Putlar Kitabı: Kitâb al-Asnâm* (trc. Beyza Düşüngen), Ankara 1969, s. 27; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1987, I, 15, 89-91; İbn Sa'd, *et-Tabakât* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1410/1990, I, 46-49; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 132; İbn Kuteybe, *el-Me'âni'l-kebir fi ebyâti'l-me'âni*, Haydarâbâd 1368/1949, I, 353; II, 640, 855; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 395-396, 649; a.mlf., *Ensâb* (Zekkâr), I, 28, 35-36; Ya'kûbî, *Târîḥ*, I, 223-224; Taberî, *Târîḥ* (Ebû'l-Fazl), I, 560; II, 268-270; V, 546, 548; VII, 100, 235-236, 285, 303; VIII, 251; İbn Abdürabbîh, *el-İkḍü'l-ferid* (nşr. Abdülmeccid et-Terhîni), Beyrut 1987, II, 66; VI, 179; Mes'ûdî, *Mürüccü'z-zeheb* (Abdülhamîd), II, 113-114; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eḡâni*, XIII, 86-88; İbn Abdülber en-Nemerî, *el-İnbâh 'alâ kabâ'ili'r-ruwât* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1405/1985, s. 30, 36-38; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 105; II, 200; III, 123; IV, 491-492; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, II, 327-329; XVI, 9; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 240, 298-300; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ* (Şemseddin), I, 390-392; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Hüccetul-lâh 'ale'l-âlemîn*, Diyarbakır, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), s. 218-219; Cevâd Ali, *el-Mufaṣṣal*, I, 327, 375, 381, 394-396, 496 vd.; III, 191-192; IV, 327; IX, 451; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ili'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, III, 1177-1178; İhsan en-Nâs, *el-Kabâ'ilü'l-'Arabîyye ensâbühâ ve a'lâmühâ*, Beyrut 1421/2000, I, 102-104; G. Levi Della Vida, "Nizâr", *IA*, IX, 333-335; Süleyman Uludağ, "Firâset", *DA*, XIII, 116.

MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKBAŞÇI

NİZÂR b. MÜSTANSİR

(نزار بن المستنصر)

Ebû Mansûr el-Mustafâ-Lidîmillâh Nizâr b. el-Müstansîr-Billâh Meâd b. Alî el-Fâtımî (ö. 488/1095)

Fâtımî Halifesi

Müstansîr-Billâh'ın büyük oğlu ve İsmâiliyye'nin iki büyük kolundan Nizâriyye'nin imamı (bk. NİZÂRİYYE).

NİZÂRÎ-İ KUHİSTÂNÎ

(نزارى قهستانی)

Hakîm Sa'düddîn b. Şemsiddîn b. Muhammed Nizârî-İ Kuhistânî (ö. 720/1320)

İranlı şair.

İran'da Kuhistan bölgesinde Bircend şehri yakınlarındaki Tûn kasabasında dünyaya geldi. Hayatı hakkındaki bilgilerin çoğu şiiirlerinden çıkarılmaktadır. Doğum tarihi için bazı kaynaklarda verilen 645 (1247-48) yılının kesinliği tartışılmışsa da *Münâzara-i Şeb u Rûz* adlı mesnevisinde 699 (1299-1300) yılında elli yaşını aştığını söylemesi ve *Edebnâme* mesnevisini 695'te (1296) elli yaşında yazdığını bilmesi bu tarihin doğru olduğunu göstermektedir. Bazı kaynaklarda bünyesi zayıf olduğundan Nizârî mahlasını aldığı ifade edilmesi yanında bunu Nizârî İsmâîlîleri'ne mensubiyetiyle açıklayanlar veya hocası Seyyid Ebû'l-Hamd Mehdî b. Nizâr'la ilişkilendirenler de vardır. Hizmetine girdiği Sünnî Kertler'in kendisiyle övündükleri bir şairin İsmâîlî olmasını hoş karşılayacaklarına inanmak zor görünmekle birlikte bizzat kendisi İsmâîlî olduğunu söylemektedir. Babası Kuhistan'ın büyük mülk sahiplerinden biriydi. Ancak şiiirlerinden ailesinin zamanla Moğollar'ın koyduğu ağır vergilerden dolayı zor duruma düştüğünü, Herat ve Kuhistan emirleri, bilhassa Gurlular'ın yıkılışından sonra Herat'ta kurulan Kert emirliğinde yine itibar sahibi olduğu anlaşılmaktadır. İlk eğitimini şair olan babası Şemseddin'den alan Nizârî, daha sonra dönemin önde gelen âlimlerinden felsefeden edebiyata kadar birçok konuda ders aldı. Şiiirlerinde Eflâtun, Aristo, İbn Sînâ ve Nasîrüddîn-i Tûsî gibi filozoflardan bahsetmesi felsefe, Hallâc-ı Mansûr ve Bâyezîd-i Bistâmî'yi zikretmesi de tasavvufa olan ilgisini ortaya koymaktadır. Arapça'nın yanında Türkçe de bilen Nizârî genç

yaşta şiiir söylemeye başlamış, Kertler'den I. Şemseddin zamanında (1245-1278) saraya intisap ederek divanda görev almıştır. Şiiirlerinde Firdevsî, Unsûrî, Senâî, Enverî gibi şairlerden bahsetmişse de en çok Hayyâm'ın etkisinde kalmıştır; çağdaşı Sa'dî-i Şîrâzî ile de görüşmüştür. Kendisinden etkilenenler arasında Kâsım-ı Envâr ve Ni'metullah-ı Vefî anılabilir. Nizârî, özellikle inanç ve düşüncelerinden dolayı çeşitli zamanlarda kendisini çekemeyenlerin ithamına uğradı ve saraydan ayrılmak zorunda kaldı. 678'de (1279) çıktığı ve iki yıl süren seyahatlerinin birinde İsfahan, Tebriz, Gürcistan, Derbend, Errân ve Bakû'ye uğradı. Buralarda aralarında Vezir Şemseddin el-Cüveynî'nin bulunduğu birçok devlet adamı, âlim ve şairle görüştü. Son dönemlerinde aşırı İsmâîlî inançlarından vazgeçip daha mutedil bir yol tercih ettiği ve eski görüşlerinin çoğunu terkettiği söylenir. Hayatının sonuna doğru ziraat işleriyle uğraşmak üzere inzivaya çekilen Nizârî, Bircend'de vefat etti.

Moğol istilâsının hüküm sürdüğü bir ortamda yaşayan Nizârî'nin şiiirlerinde devrin sosyal konuları ve fikrî hareketlerini yansıttığı görülür. Edebî kudretini daha çok gazellerinde gösteren şairin ilk bakışta sade ve basit görülen şiiirleri geniş bir tahayyül ve kültürün izlerini taşır. Günümüze ulaşan divan külliyyatında kaside, gazel, kıta, terkihibend, terciibend ve rubâîlerinin yanında *Destûrnâme*, *Edebnâme*, *Sefernâme*, *Ezher ü Müzhîr*, *Münâzara-i Şeb u Rûz* adlı mesnevileri ve manzum mektupları yer alır. En uzun mesnevisi 10.000 beyitlik *Ezher ü Müzhîr*'dir. Beyit sayısı 20.000'i geçen külliyyatının en geniş nüshası Saint Petersburg Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Münzevî, III, 1895). Divanı Müzâhir Musaffâ tarafından neşredilmiş (Tahran 1371-1373 hş./1992-1994), *Destûrnâme* mesnevisi Evgenii Eduardoviç Berthels tarafından Rusça'ya çevrilmiştir (Leningrad 1926).

BİBLİYOGRAFYA :

Devletşah, *Tezkire* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337 hş., s. 257-261; Emîn-i Ahmed-i Râzî, *Heft İklim* (nşr. Cevâd Fâzıl), [baskı yeri ve tarihi yok] (Kitâbfurûşî-yi Ali Ekber İlmî), II, 322-323; Lutf Ali Bek, *Âteşkede* (nşr. Ca'fer-i Şehîdî), Tahran 1336 hş./1957, II, 529; Browne, *LHP*, III, 154-155; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb*, IV, 188; Sa'fâ, *Edebiyyât*, III/2, s. 731-745; Ali Rızâ Muctehidzâde, *Tahkik der Şerḥ-i Hâl u Âşâr-ı Nizârî-İ Kuhistânî*, Tahran 1335 hş.; Rypka, *HIL*, s. 255-256; a.mlf., *Edebiyyât-ı İrân der Zamân-ı Selçûkiyân ve Moğûlân* (trc. Ya'kûb-i Âjend), Tahran 1364/1986, s. 116-119; Münzevî, *Fihris*, III, 1895; IV, 2811-2812, 2911; Ahmed Ali Hân Sendilevî, *Tezkire-i Maḥzenî'l-garâ'ib*, İslâmâbâd 1373/1994, V, 351-353; Nadia Eboo Jamal, *Surviving*

the Mongols: Nizârî Quhistâni and the Continuity of Ismaili Tradition in Persia, London-New York 2002; S. G. Borodin, "Hâkîm Nizârî-i Kûhistânî", *Ferheng-i Îrân-zemîn*, VI/2-3, Tahran 1337 hş., s. 178-203; Orhan Bilgin, "Nizârî, Hayatı ve Eserleri", *ŞM*, VIII (1972), s. 49-58; J. T. P. de Bruijn, "Nizârî Quhistânî", *EP*, VIII, 83-84.

RIZA KURTULUŞ

NİZÂRİYYE

(النزارية)

İsmâiliyye mezhebinin
günümüze kadar gelen
en önemli kolu.

Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh'ın hilâfet devresinin (1036-1094) sonunda Doğu ve Batı İsmâîlîleri olarak iki kola ayrılan mezhep mensuplarından biri Nizârîyye, diğeri Müsta'liyye adını almıştır. Müstansır-Billâh'ın büyük oğlu Nizâr'ın imâmetini benimseyen Nizârîler'e göre imâmet Nizâr'ın hakkı iken gerekli tedbirleri alamadığı için küçük kardeşi Müsta'fî-Billâh, kâynbiraderi ve ordu kumandanı Efdal b. Bedr el-Cemâlî'nin desteğiyle imâmetini ilân etti. Nizâr ise yakalanıp İskenderiye Hapishanesi'nde öldürüldü (488/1095), fakat daha babasının sağlığında Mısır'a gelen ve Efdal ile ihtilâfa düşen Hasan Sabbâh'ın şahsında hırslı ve muktedir bir destekçi buldu. İmâmet konusunda cereyan eden olaylar kavgalara yol açmış, Hasan Sabbâh başta olmak üzere Mısır dışında ve doğuda bulunan İsmâîlîler, Nizâr'ı ve onun neslini İslâm dünyasının tek hâkimi kabul ederek Mısır'daki resmî davetle ilişkilerini kesmiştir. Bu gruba göre Nizâr ve oğlu öldürüldüğü için küçük yaştaki bir torunu Hasan Sabbâh tarafından İrân'a getirilerek yetiştirildi. Mısır'da bulunduğu sırada İsmâiliyye doktrinini öğrenen Hasan Sabbâh, 483 (1090) yılında Kazvin'in kuzeybatısındaki Elburz dağları üzerinde sarp bir mevkiye yer alan Alamut Kalesi'ni zapt ederek karargâh edindi. Daha sonra bölgedeki diğer kaleleri de ele geçirip hâkimiyet alanını genişletti. Dâiler, dava için ölümü göze alan fedâiler ve düşmanları içinde sayıları bilinmeyen sadık mensuplar Nizârîyye'nin gücünü teşkil etmekteydi. Hasan Sabbâh'ın kurduğu belirtilen ve Haşşâşin diye anılan terör teşkilâtı ise bölgedeki hânedanlar ve devlet adamları için daima bir korku unsuru olmuştur. Nizârîyye geleneğine göre Hasan Sabbâh ile iki halefi imam olmayıp imamın temsilcileriydi. Dördüncü Alamut hâkimi Hasan Alâ Zikrihisselâm, 17 Ramazan 559 (8 Ağustos 1164) tarihinde kendisinin Nizâr'ın neslin-

den gelen imam olduğunu, kıyamet diye isimlendirdiği yeni bir devrin başladığını, mistik hayatla bağdaşmadığı gerekçesiyle Şîf fikhını ilga ettiğini, mensuplarını namaz, oruç ve diğer dinî vecibelerden menedip içkiyi helâl kıldığını ilân etti. Hareketleri tepkiyle karşılanan Hasan'ın 561'-de (1166) öldürülmesinin ardından sırasıyla A'lâ Muhammed, Celâleddin Hasan, Alâeddin Muhammed ve Rükneddin Hürşah, Alamut Nizârî imamlığını sürdürdü. Nizârî imâmeti, Hülâgû'nun 654 (1256) yılında Alamut ve çevresindeki kaleleri zaptetmesi ve son Nizârî imamı Rükneddin Hürşah'ı katletmesiyle büyük bir kesintiye uğradı. Hürşah'tan sonraki imamlar hakkında güvenilir bilgi bulunmadığı gibi imâmet silsileleri de birbirinden farklıdır. Nizârîyye'nin Ağa Hanlar kolunun kabul ettiği imâmet silsilesi ancak XIX. yüzyıl sonlarında benimsenmiştir. Alamut'un düşmesinin ardından Nizârî imamlarının Azerbaycan'da yaşadığı hakkında bazı bilgiler mevcuttur. Bu arada İmam Şemseddin Muhammed'den (ö. 710/1310) sonra ihtilâfa düşen Nizârîler arasında çoğunluğu teşkil eden Kâsımşâhîler ve azınlıkta kalan Mü'minşâhîler diye iki grubun ortaya çıktığı bilinmektedir. Yapılan incelemelerde II. Müstansır ile III. Müstansır'ın mezarlarının Mahallât yakınındaki Encüdân'da bulunduğu tesbit edilmiş olup büyük ihtimale imâmet merkezi otuzuncu imam İslâm Şah (ö. 827/1424) tarafından Mahallât'a taşınmıştır. Safevîler dönemi İrân'ında İsnâaşeriyye'nin hâkim bulunması sebebiyle İsmâiliyye propagandası kısıtlanmış, mezhep mensupları daha çok Orta Asya ve Kuzeybatı Hindistan'a yönelmiştir. İrân'da bulunan Nizârîler, XIX. yüzyıla kadar takıyye uygulayarak kendilerini Ni'metullâhiyye tarikatı mensubu olarak göstermeye çalışmıştır.

Safevîler'in yıkılışından sonra Nâdir Şah zamanında Mahallât'ta İsmâîlî hâkimiyetinin devam etmesine rağmen kırk ikinci imam Seyyid Hasan döneminde imamın ikametgâhı Şehribâbek'e taşındı. Kerim Han Zend'le iyi ilişkiler kuran kırk dördüncü imam Ebû'l-Hasan Şah 1756 yılında beylerbeyi unvanıyla Kirman valiliğine tayin edildi. Ebû'l-Hasan'ın 1780'de vefatı üzerine imam olan oğlu Halîlullah Ali, Kaçar Hükümdarı Feth Ali Şah'la iyi münasebetler tesis etti. İmâmet merkezini önce Mahallât yakınındaki Kâhâk'a, ardından Hindistan'dan gelen mensuplarıyla daha iyi irtibat kurabileceği Yezd'e nakletti. 1817'de imamın mensupları ile Yezd'deki İsnâaşerîler arasında mezhep tartışmasından

çıkan kavgada Halîlullah öldürülünce oğlu Hasan Ali Şah, Nizârîyye'nin kırk altıncı imamı oldu. Yeni imam, Feth Ali Şah'ın kızı Serv-i Cihân Begüm ile evlenip saraya intisap ettikten sonra kendisine "Ağa Han" unvanı verildi. Bu unvan, Hasan Ali Şah'tan sonra gelen üç Nizârî imamının da unvanı oldu. Hasan Ali Şah'ın 1881 yılında Bombay'da ölümünün ardından oğlu Ali Şah imam oldu. 1885'te sekiz yaşında imâmet mevkiine gelen Sultan Muhammed Şah bu görevi 1957 yılına kadar sürdürdü. Halen Nizârî İsmâiliyye'nin imâmet görevi kırk dokuzuncu imam Kerim Ağa Han tarafından yürütülmektedir (bk. AĞA HAN).

Nizârî doktrini kuvvet, taktik ve hileli şahsında toplamış bulunan Hasan Sabbâh'ın daha Fâtımîler'le ilgisini kesmeden önce yeni bir devreye girmişti. Büyük ihtimale Hasan Sabbâh, Şîa'nın imama dayandırılan eski talim doktrinini cedel üslûbunda ve edebî şekilde yeniden formüle etmiştir. Buna göre dinle ilgili bilgilerin sadık bir öğreticiden öğrenilmesi zaruri olup bu öğretici de Allah tarafından tayin edildiğine inanılan İsmâîlî imamıdır. İslâm dünyasında geniş yankılar uyandıran bu düşünce başta Gazzâlî olmak üzere birçok âlimin tepkisini çekmiştir. Hasan Alâ Zikrihisselâm tarafından ilân edilen "kıyâmetü'l-kıyâmât" doktrinini, kiblenin değiştirilmesi, namazın ve orucun yasaklanması, içkinin helâl kılınması gibi hususlar oğlu Muhammed tarafından sürdürülmüş, kıyamet doktrininin merkezine mevcut (hâzır) imam konulmuştur. Ona göre kıyamet imamın ruhî hakikatinde Allah'ı görmekle gerçekleşmiştir. Nizârî doktrininde mevcut imama peygamberin üstünde bir mevki verilmiştir. Kıyamet doktrinine göre mevcut imam Ali ile özdeşleşerek onun ruhî gerçekliğinde müminlere tecelli eder, ona inananlar da Selmân-ı Fârisî ile özdeşleşir. Böylece imam ve inananları arasındaki öğretim hiyerarşisi ortadan kaldırılmış olur. Muhammed b. Hasan'ın halefi Celâleddin Hasan tarafından açıkça reddedilmesine rağmen bu doktrine dayalı imâmet düşüncesi halen devam etmekte olup "el-İmâmü'l-kâim" denilen mevcut imamın emirleri her şeyin üstünde tutulmakta, ibadet esnasında ismi zikredilince secde edilmekte, imamı sevmek ve buyruklarını tutma dinin en önemli rûknü sayılmaktadır.

Allah'ın mutlak varlık olduğunu ve her şeyin O'ndan geldiğini benimseyen Nizârî İsmâîlîleri Allah'ı tanımanın zamanın imamını tanımak demek olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre imam fânî bir in-